

BR. 357

**RATNIDNEVNIK MAJORA BEHMA IZ ŠTABA DVADESET
PRVOG ARMIJSKOG KORPUSA GRUPE ARMIJA „E“¹**

RATNI DNEVNIK

**Major B e h m XXI (plan.) armijski korpus (A. K.)
421 korpusni bataljon za vezu**

23. 10. 1944

181 pješ. div.: Iz Grahova prispjela milicija (70 ljudi) javlja: posade iz uporišta Grahova i Pod Hana probijaju se na jug.* Gubici milicije: 3 mrtva, 10 ranjenih. Pri prepadu na jedno sprovodno odjeljenje u 6,50 čas. kod Risna 1 mrtav, 3 ranjena.³ Nacionalisti⁴ 5 km jugozapadno od Risna u borbi sa bandama/⁵ Torpedna baterija Na Kobilje dignuta u vazduh.

24. 10. 44

181 pješ. div.: Odbijeni neprijateljski napadi na prostoru sjeverno od Kotorskog Zaliva⁶ i kod Podgorice⁷ i koncentrični

¹ Original, na njemačkom jeziku, nalazi se u arhivi Vojnoistoriskog instituta pod reg. br. 1/5, k. 6.

² O borbama za Grahovo i jedinicama koje su ga oslobodile vidi u dok. br. 192 i 352.

³ Borbu su vodile jedinice Prve bokeljske NOU brigade. Vidi dok. br. 281.

⁴ Četnici

⁵ Jedinice Prve bokeljske NOU brigade

⁶ Sjeverno od Kotorskog Zaliva nalazile su se jedinice Prve bokeljske, Desete crnogorske NOU brigade i Druge proleterske dalmatinske. Vidi dok. br. 192, 281 i 353.

⁷ Drugi i Četvrti bataljon Pete proleterske brigade (vidi dok. br. 229) i jedinice Zetskog NOP odreda.

napadi na Danilovgrad, koji je tučen vatrom minobacača i četiri topa 7,5 cm. Neznatni sopstveni gubici."

25. 10. 44

U 9 čas. razmatranje situacije u Operativnom štabu. Dubrovnik je napušten prerano. Time je otkriven desni bok 21 brd. arm. korpusa, tako da se sada mjere za evakuaciju moraju ubrzano izvršiti. Štab korpusa idućih dana premjestiće se na komandno mjesto 181 pješ. div. u Zadenju.

181 pješ. div.: Pri prepadima na prostoru Kotorskog Zaliva i pri zaustavljanju neprijateljskih prodora ka Danilovgradu pretrpjeli smo neznatne gubitke. Neprijatelj, gubici: 22 mrtva i 8 ranjenih (utvrđeno). 6 naših nestalih vojnika vratilo se iz Grahova.

26. 10. 44

181 pješ. div.: Nепrekidni prodori i prepadi bandi na prostoru sjeverno od Kotorskog Zaliva i na drum Cetinje—Podgorica⁹ Sopstveni gubici: 5 mrtvih, 13 ranjenih, 4 nestala, 28 konja. Neprijateljski gubici ne mogu se utvrditi.

28. 10. 44

181 pješ. div.: Evakuisami su Molunat, Herceg Novi, Zelenika i Kumbor. Prilikom evakuisanja Herceg Novog protivnik je jakim snagama vršio upade u raspored naših ostepnih pokreta.¹⁰ Sopstveni gubici: 8 mrtvih, 20 ranjenih, 2 nestala. Utvrđeni gubici neprijatelja: 5 mrtvih. Odbijeni prodori bandi drumom Cetinje—Kotorski Zaliv ka sjevernoj ivici Cetinja i ka Rijeci Crnojevića.¹¹ Komandno mjesto Korpusa premješteno je u Zadenju, komandno mjesto 181 pješ. div. u Podgoricu.

29. 10. 44

181 pješ. div.: I dalje jak pritisak neprijatelja na prostoru Kotorskog Zaliva i druma Kotor—Cetinje. Sopstveni gubici pri napadima bandi: 9 mrtvih, 7 ranjenih, 18 nestalih. Uporište 2 1/2 km istočno od Kotora zauzeto od strane mnogo jačeg neprijatelja. Ostala uporišta na drmu Cetinje—Kotor pod jakim neprijateljskom vatrom.¹² Drum zatvoren. Kod Ledenica,

⁸ O borbi na sektoru Danilovgrada vidi u dok. br. 229 i 352.

⁴ Na komunikaciji Podgorica (Titograd) — Cetinje nalazile su se jedinice Lovčenskog NOP odreda i Prvi bataljon Desete crnogorske NOU brigade.

¹⁰ Na ovom sektoru su dejstvovalе jedinice Druge dalmatinske proleterske brigade i jedinice Dvadeset devete hercegovačke divizije.

¹¹ Vidi dok. br. 192

¹² Na ovom sektoru bile su jedinice Prve bokeljske i Desete crnogorske NOU brigade. Vidi dok. br. 192 i 281.

sjeverno od Risna, primijećeno je bacanje iz aviona 75 bala sa hranom i drugim potrebama.

30. 10. 44

181 pješ. div.: Neprijateljski pritisak na prostoru Kotor—Cetinje još traje. Prilikom prepada na uporišta imali smo 16 ranjenih. Obalska artiljerija tukla neprijatelj, sakupljanja u Herceg Novom. Utvrđena su jaka razaranja kao i gubici kod neprijatelja. 4 nestala vojnika vratila su se iz Herceg Novog. Namjera: nakon dovođenja pojačanja (dijelovi 2 bataljona 359 puka) otvaranje drumu Cetinje:—Kotor.

SS divizija „Skenderbeg“: Rožaj ponovo zauzet od strane nacional. bandi.¹³ Crvene snage prodrle do 8 km južno od Peći.

31. 10. 1944

181 pješ. div.: Pojačao se neprijateljski pritisak na Cetinje—Kotor—Risan. Naše slabe posade uličnih uporišta — već danima prepuštene same sebi — nalaze se u teškoj odbranbenoj borbi sa daleko nadmoćnijim neprijateljem. Sopstveni gubici: 5 mrtvih, 25 ranjenih, 5 muslimana prebjegli protivnicima. Napadi 2 bataljona 359 puka od Cetinja na Dubovik nisu uspjeli. Neprijateljski gubici 4 mrtva, izbrojano 4 ranjenika, procijenjeno još 60 mrtvih ranjenih.

SS divizija „Skenderbeg“: Grupe bandi južno od Peći potisnute ka jugozapadu. Neprijatelj je izgubio 10 izbrojanih mrtvih i 20 ranjenih (po procjeni).

1. 11. 44

181 pješ. div.: Jak neprijateljski pritisak na prostoru Kotor—Cetinje traje i dalje. Sopstveni gubici: 6 mrtvih, 23 ranjena. Jedan pješad. top tučen vatrom. 2 bataljon 359 puka stigao je na 1 km južno od Dubovika (5 km sjeverozapadno od Cetinja). Osujećen pokušaj iskrcavanja dvaju neprijateljskih brzih čamaca u Zal. Kručē, sjeverozapadno od Ulcinja. Ziva djelatnost neprijateljskih aviona, 5 napada bombarderima na most kod Vau Dejesa. Most oštećen.

2. 11. 44

181 pješ. div.: Jak napad artiljerijom i minobacačima na Risan i neprekidni napadi nadmoćnijih neprijatelj, bandi na uporište Dubovik. Napad 2 bataljona 359 puka radi deblokade Dubovika još nije uspio. Dubovik ima naređenje da se poslije utroška cjelokupne municije probije ka Cetinju. Sopstveni gubici: 14 mrtvih (1 oficir). 44 ranjena, 5 nestalih. Neprijateljski gubici: utvrđeno 15 mrtvih, a po procjeni dalji visoki gubici.

¹³ Jedinice Devete crnogorske NOU brigade. Vidi dok. br. 220.

Drum Cetinje—Rijeka Crnojevića neprijatelj je momentalno zatvorio. Uslijed napada na kolonu kamiona istočno od Puke i na uporišta s obje strane Puke pretrpjeli smo sljedeće gubitke: 4 mrtva, 20 ranjenih, 5 nestalih, 12 kamiona onesposobljeno. U toku je smjena dijelova 334 strjeljačkog puka na otsjeku Bar—Budva od strane vazduhoplovne marševske grupe pukovnika Heynatza.

3. 11. 44

181 pješ. div.: Pri odbrani od neprijateljskih napada na prostoru Kotor—Cetinje sopstveni gubici: 2 mrtva, 8 ranjenih. Nepr. gub.: 11 mrtvih, 2 ranjena (utvrđeno), jedan laki mitraljez. Posada u Risnu nije odgovorila na više upućenih joj poziva za predaju. Zaprečni položaj jugoistočno od Puke ponovo zauzet; na našoj strani jedan mrtav.

4. 11. 44

181 pješ. div.: Prilikom vatrenih prepada kao i napada bandi na prostoru Kotor—Podgorica imali smo 3 mrtva i 7 ranjenih; kod neprijatelja 32 mrtva (utvrđeno). Dijelovi 222 polj. dopunskog bataljona sa dijelovima vazduhoplovne marševske grupe „Becker” uprkos neprijateljskog otpora stigli na prostor 6 km istočno od Puke. 3 ranjena. Posada uporišta Dubovik probila se ka Cetinju. Pri napadu bombardera na Podgoricu neznatni sopstveni gubici (ali sve linije razorene).

Nedelja 5. 11. 44

181 pješ. div.: Prilikom odbrane od napada na prostoru Risna i Cetinja sop. gub.: 4 mrtva, 13 ranjenih, 5 dezertera; nepr. gub.: 29 mrtvih, (izbrojano). Dijelovi 222 poljskog dopunskog bataljona sa vazduhoplovnom marševskom grupom „Becker” uslijed miniranog drumu imali zastoje, nisu još stigli u Puku. Izbrojano 3 mrtva neprijatelja i još 6 po procjeni; sopstveni gubici neznatni. Prilikom napada 31 [4-motornih] bombardera na Podgoricu nije bilo velikih gubitaka.

6. 11. 44

181 pješ. div.: Bande prodrle u jugozapadni dio Cetinja.¹⁴ Oštre ulične i kućne borbe. Pri neprijat. artiljerijskoj vatri na Risan sop. gub.: 4 mrtva, 8 ranjenih. Drum Kukes—Puka borbom oslobođen. Prilikom bombardovanja Podgorice (50—80 4-motornih bombardera), Kukesa, Tirane kao i prilikom mitraljiranja drumova: 12 mrtvih, 48 ranjenih; ubijeno 25 konja i 1 kamion uništen. Od toga broja prilikom bombardovanja Podgorice imao je 222 bataljon za vezu: 2 mrtva, 2 teško i 2 lakše ranjena i 25 konja, tj. skoro polovinu konja zaprežnog voda.

¹⁴ O borbama za oslobođenje Cetinja vidi u dok. br. 234.

7. 11. 44

181 pješ. div.: Prilikom borbi na prostoru Risan—Kotor sopstveni gubici: 2 mrtva, 19 ranjenih. Neprijateljski gubici: 8 zarobljenih. Poslije privremenog upada u Cetinje i izvršene pljačke neprijatelj je napustio grad i ponovo se učvrstio na visovima oko Cetinja. Namjera: napad nacionalista, pod vođstvom

Đurišića, od Rijeke Crnojevića ovamo u cilju rasterećenja. Na drumu Kukes—Skadar angažovane snage divizije prikupljaju se u pravcu Podgorice. Vazduhoplov. maršev. grupa „Becker” preuzela je osiguranje druma.

8. 11. 44

181 pješ. div.: Pri vatrenim prepadima i prodorima bandi na prostoru Risan — Ledenice i Cetinje — Budva imali smo: 7 poginulih, 18 ranjenih i 2 nestala. Kod neprijatelja izbrojano 41 poginuli. Prodiranjem u cilju rasterećenja, pod komandom Đurišića, napredovalo se do na prostor 6 km istočno od Cetinja.

9. 11. 44

181 pješ. div.: Poslije otvaranja puta Kotor—Risan neprijatelj razvija živahnu vatrenu djelatnost na drumu kod Risna. Nepr. gubici: izbrojano 25 poginulih i jedan teški mitraljez zaplijenjen. Nacionalisti, pod vođstvom Đurišića, stigli do Cetinja i osiguravaju drum Rijeka Crnojevića—Cetinje. U noći od 9 na 10 11. jača artiljerijska vatra na Cetinje. Odbijeni neprijateljski napadi na istočnu ivicu Cetinja. Dijelovi vazduhopl. marš. grupe „Becker” preuzeli su Ulcinjski ostsjek. Prilikom bombardovanja Peći 7. 11. poginulo 38 a ranjeno 60 civil. lica.

10. 11. 44

181 pješ. div.: Prilikom odbrane od neprijateljskih napada i neprijateljske artilj. vatre na prostoru Risan—Ledenice i Cetinje¹⁵ sopst. gubici: 6 poginulih, 27 ranjenih, 2 nestala; 38 konja i 2 brdska topa izbačeni iz stroja. Otpočela je smjena dijelova 363 Gren. puka na osiguranju na prostoru Podgorice. Njih smjenjuje marševska grupa teretnih automobila.

11. 11. 44

181 pješ. div.: Na prostoru Risan—Ledenice, pri obostranoj artiljerijskoj djelatnosti, naizmjenične borbe sa nadmoćnijim neprijateljem. Neprijateljski gubici: izbrojano 5 poginulih i 1 zarobljen, 2 teška mitraljeza zaplijenjena. Sopstveni gubici: 5 poginulih, 17 ranjenih. Po izjavama zarobljenika neprijatelj ima na prostoru sjeverno od Risna 14 topova, među ovima

¹⁵ O borbama na sektoru Ledenice i njenom oslobodenju vidi u dok. br. 281.

2 od 15 cm. Cetinje se i dalje nalazi pod neprijateljskom vatrom za uznemiravanje. Drum istočno od Cetinja ponovo zatvoren.

Nedelja 12. 11. 44

181 pješ. div.: Dijelovi borbene grupe „Steyerer“ (3 bataljona, jedna pionirska četa, jedan artiljerijski divizion i dvije baterije) na prostoru Skadar—Danilovgrad pridati i potčinjeni 181 pješ. div. Pri obostranoj borbenoj i artiljerijskoj djelatnosti na prostoru Risan—Ledenice i kod Danilovgrada sopstv. gub.: 4 mrtva, 10 ranjenih, 8 konja izbačeno iz stroja. Drum Rijeka Crnojevića—Cetinje ponovo oslobođen. Živahna djelatnost lovačkih aviona. Prilikom bombardovanja Risna 6 kamiona izbačeno iz stroja. Jedan nepr. lovač. avion oboren vatrom protivavionske artiljerije. Namjera za 13.11: napuštanje Cetinja; za 14. 11: polazak desne napadne grupe 181 pješ. div. u napad u pravcu Nikšića. Pojačanje lijeve napadne grupe sa ojačanim 523 gren. pukom koji je motoriz. maršem prebačen u Kotor i potčinjen 181 pješ. div.

13. 11. 44

181 pješ. div.: Uslijed jake neprijateljske artiljerijske vatre na prostoru Risan—Ledenice dalji sopstveni gubici. Odbijeni jaki neprijateljski napadi sjeverno od Risna. Neprijatelj ima 3 mrtva. Poslije napuštanja Cetinja borbe sa neprijateljem koji energično nadire. Gub. do sada: 9 mrtvih (1 oficir), 16 ranjenih, 23 nestala, 6 kamiona, 2 poljske kuhinje. Napadi 6 „jabosa“ (bombardera-lovaca) na Kotor prouzrokovali neznatnu štetu, 3 kamiona uništena. Sanitetska lađa „Tuebingen“ stigla u Bar. Lađa može da primi 1.000 ranjenika. Ukrcavanje ranjenika otpočelo je (među njima i p. poručnik Veith).

14. 11. 44

181 pješ. div.: Desna grupa u 4.30 časova krenula u napad s obje strane druma Danilovgrad—Nikšić, ali zbog jakog neprijateljskog otpora samo malo napredovala.¹⁶ Sop. gub.: 3 mrtva, 7 ranjenih; 2 bataljon 359 puka zauzeo zaprežni položaj 6,5 km zapadno od Kokota, dok je 181 DFB¹⁷ bataljon sa 86 bataljonom crnih košulja zauzeo položaj na prostoru Farmaci—Kokoti (jugozapad, od Podgorice). Pri odbijanju neprestanih neprijateljskih napada, potpomognutih jakom artiljerijskom

¹⁶ O borbama na sektoru Danilovgrad — Nikšić vidi u Vojnoistoriskom glasniku br. 5 str. 61—79. Izdanje „Vojnog dela“ 1954 godine.

¹⁷ DFB — nepoznata skraćenica, vjerovatno neki tvrđavski ili fizilirski bataljon.

vatrom, na prostoru Ledenice sop. gub.: 3 mrtva, 19 ranjenih. Sanitetska lada „Tuebingen“ tučena vatrom oruđima sa dva manja neprijateljska ratna broda. Armijska obalska artiljerija uzvratila je vatru. Na jednom neprijateljskom ratnom brodu osmotren pogodak naše artiljerije. Sop. gubitaka ni štete nije bilo.

15. 11. 44

181 pješ. div.: U napadu u pravcu Nikšića uslijed sve većeg neprijateljskog otpora postignut je samo neznatan dobitak u terenu. Na prostoru sjeverno od Risna i dalje traje jak neprijateljski pritisak. Prodiranje bandi u pravcu zaprečnog položaja, 14 km jugozapadno od Podgorice, odbijeno. Sopst. gubici: 15 mrtvih, 32 ranjenih, 19 muslimana sa 2 mitraljeza dezertiralo; neprijatelj je izgubio 12 mrtvih (utvrđeno). Drum sjeverozapadno od Bara uslijed porušenog mosta bio prekinut u trajanju od 48 časova.

16. 11. 44 ,

181 pješ. div.: Napad u pravcu Nikšića desnom grupom napredovao do Rsojevića (6 km sjeverno od Danilovgrada). Lijeva grupa kod Grope (4 km južno od Danilovgrada) odbila je uzastopne jake neprijateljske napade. Napadi bandi na zaprečni položaj 12 km jugozapadno od Podgorice odbijeni. Jak neprijateljski pritisak u prostoru Risna ne popušta. Sopstveni gubici: 3 mrtva, 54 ranjena. Neprijatelj: 5 mrtvih, 7 ranjenih (izbrojano). Namjera: nastavljanje napada po pristizanju 181 DFB bataljona na prostoru Spuž—Gropa.

17. 11. 44

181 pješ. div.: napad u pravcu Nikšića sporo napreduje. Izbilo se na liniju Vinići—Slap—Ržište. Sopstveni gubici: 11 mrtvih, 131 ranjen. Namjera: 2 bataljon 359 puka dovesti i postaviti na zaprečni položaj 14 km jugozapadno od Podgorice. Uzastopni napadi neprijatelja, potpomognuti artiljerijom, na prostoru Risan—Ledenice uz velike sopstvene gubitke odbijeni. Pri napadu niskoletećih aviona na Podgoricu i Danilovgrad kao i kod Skadra 6 mrtvih (među ovima 1 oficir, p. poručnik Fauser) i 8 ranjenih. Prizren evakuisan po planu i bez neprijateljskog pritiska.

18. 11. 44

181 pješ. div.: Neprijatelj sjeverno od Danilovgrada još više se pojačao, to je navodno dobro naoružana (mitraljezima, minobacačima i brdskim topovima) i dobro vođena regularna

trupa.¹⁸ Dosada zadobijeni prostor istočno od drumu pao je ponovo neprijatelju u ruke. Bande napale i razbile kolonu tovarnih grla. Artiljerijska vatra za uznemiravanje na Danilovgrad. Situacija na prostoru Risna i dalje neizvjesna. Snabdijevanje iz Ledenica i transportovanje ranjenika uslijed artiljerijske vatre i miniranih drumova nemoguće. Vazduhopl. marševski bataljon „Wagner“ preuzeo je, uz stalni pritisak neprijatelja, od 2 bataljona 359 puka zaprečni položaj 15 km jugozapadno od Podgorice. Sopstv. gub.: 19 mrtvih, 71 ranjen i 71 nestao.

20. 11. 44

Vrijeme i dalje lijepo. Korpus je ujutro otpočeo sa prebacivanjem komandnog mjesta za Podgoricu.

181 pješ. div.: Uporište Ledenice izgubljeno je uslijed oskudice municije — svi pokušaji da se municija i hrana doture do Ledenica (već nekoliko dana ne uspijevaju) — komunistima je uspjelo da ovo uporište savladaju i da pobiju cjelokupnu posadu sem jednoga narednika koji je uspio da pobjegne i da o ovome izvijesti. Na prostoru Risna naizmjenične borbe. Glavnina 334 grenad. puka razbijena. Napadi u cilju rastećenja nisu uspjeli. Izvlačenje borbene grupe pukovnika Neumannsa sa prostora Kotor. Zaliva počelo je 20. 11. izjutra. Sjeverozapadno od Danilovgrada dobiveno je neznatno u terenu. Neprijateljski protivnapadi odbijeni. Sopstveni gubici: 8 mrtvih, 25 ranjenih.

21. 11. 44

181 pješ. div.: Sjeverozapadno od Danilovgrada neznatno pojačanje utvrđ. položaja i obostrana artiljerijska djelatnost. Sopstveni gubici: 13 mrtvih, 54 ranjena, od toga 5 Italijana. Grupa „Neumann“ otstupila je sa prostora Risan neprimijećena od neprijatelja. Sva zaprečna utvrđenja napuštena su. Posljednji dijelovi prešli su drum 3 km južno od Kotora. Namjera: ubrzano otstupanje u pravcu Skadra. 2 bataljon 523 puka uputiti motorizovanim transportom kao prethodnicu preko Skadra na prostor Podgorice.

22. 11. 44

181 pješ. div.: Prilikom sopstvenih ograničenih napadnih akcija kao i obostrane artiljerijske, izviđačke i izviđačko-borbene djelatnosti na prostoru Danilovgrada imali smo 13 mrtvih, 52 ranjena i 16 nestalih. Bobena grupa „Neumann“ otstupila je

¹⁸ Na ovom sektoru borbe je vodio Prvi bataljon Pete crnogorske proleterske brigade i jedinice Šeste crnogorske NOU brigade. Vidi dok. br. 280.

dalje po planu bez neprijatelj, pritiska. Posljednji dijelovi nalaze se kod Bara. Borbena grupa „Neumann" po dolasku u Skadar biće ponovo podčinjena 297 pješ. div.

297 pješ. div.: Napad 1 bataljona 523 puka i 297 fizilirskog bataljona¹⁰ na Bioče napredovao je, uz neznatan neprijateljski otpor do na 8 km sjeveroistočno od Podgorice. Namjera: obrazovanje mostobrana i podizanje mosta kod Bioča. Neprijateljski napad 8 km jugozapadno od Podgorice kao i na zaprečni položaj južno od Skadra, zatim pokušaj forsiranja rijeke kod Vau Dejesa odbijeni. Živahna djelatnost neprijatelj, izviđačkih aviona. Ponovnim napadima neprijat. bombardera na Podgoricu i Danilovgrad pretrpjeli smo neznatne gubitke.

23. 11. 44

181 pješ. div.: Na prostoru Danilovgrada zauzet je vis 1.5 km sjeverno od Frutka uprkos žilavog neprijateljskog otpora inače neznatno poboljšanje utvrđenih položaja i obostrana artiljerijska djelatnost. Sop. gub.: 14 mrtvih, 52 ranjena, od tih 6 Italijana. Nepr. gub.: izbrojano 6 mrtvih, a vjerovatno i još veći gubici.

297 pješ. div.: Jedan bataljon prešao Moraču kod Bioča preko brvna. Slab neprijateljski otpor. Namjera za 24. 11.: proširenje mostobrana i otpočinjanje sa gradnjom mosta. Napad bandi na zaprečni položaj 8 km jugozapadno od Podgorice odbijen. Neprijatelj imao 8 mrtvih, zaplijenjen jedan mitraljez. Pokušaji prelaza preko Drima istočno-jugoistočno od Skadra osuđeni. Živahna djelatnost neprijat. aviona. Uslijed bombardovanja i mitraljiranja od strane neprij. aviona na prostoru Podgorice i Danilovgrada neznatni sopstveni gubici.

24. 11. 44

181 pješ. div.: Pri ograničenim sopstvenim napadnim akcijama u cilju poboljšanja položaja s obje strane drumu Danilovgrad—Nikšić i pri obostranoj izviđačkoj i artiljerijskoj djelatnosti na prostoru Spuž—Danilovgrad sopstveni gubici: 16 mrtvih, 38 ranjenih, 3 nestala (među mrtvima poručnik Stimmer iz 222 bataljona za vezu).

297 pješ. div.: 523 grenadirski puk preuzeo komandovanje na otsjeku Bioča. Mostobran proširen i održan i pored nekoliko slabijih neprijateljskih napada. Grupa „Steyerer" sa 3 tvrd. pješadiska bataljona upotrebljena za osiguranje drumu na otsjeku Podgorica—Bioče. Pristižu nove snage u cilju pojačanja položaja na mostobranu. Banda u jačini jedne čete koja

¹⁰ DFB bataljon

je kod Vau Dejesa prešla rijeku Drim i prodrla na sjeverozapad odbačena nazad. Živahna djelatnost neprijateljskih lovač. bombardera na mostove i drum Skadar—Podgorica—Danilovgrad. Neznatni sopstveni gubici. Jedan „hurricane“²⁰ sa 2 cm topom oboren.

25. 11. 44

181 pješ. div.: Poslije jake artiljerijske pripreme neprijatelj prešao u obuhvatni napad na 363 grenadirski puk sjeverozapadno od Danilovgrada. Puk djelimično razbijen. Komandant puka major Bosse poginuo, visoki sopstveni gubici. Protdvmjere preduzete. Dovedeno pojačanje. Na ostalim otsjecima živahna djelatnost sopstvenih jurišnih odjeljenja i obostrana artilj. djelatnost.

297 pješ. div.: Neprijateljski napad na zaprečni položaj 8 km jugozapadno od Podgorice odbijen. U prostoru Skadra jači neprijateljski napadi dijelom u protivnapadu odbijeni. Namjera: proširenje mostobrana Bioče, uređenje jednog prihvatnog položaja za ostupajuće dijelove sa prostora Skadra i to na padinama sjeveroistočno od Skadarskog Jezera. Stanje u vazduhu: uslijed bombardovanja i napada avionskim mitraljezima i topovima na Podgoricu, na artiljerijske položaje u Danilovgradu kao i na drumove i mostove na ovom prostoru 2 mrtva i 2 ranjena. Most kod Spuža oštećen.

26. 11. 44

Uveče uslijed sabotaže gorjela je fabrika duvana u Podgorici. 181 pješ. div.: Obrazovan novi front sa ostatkom 363 gren. puka, 222 poljskog dopunskog bataljona i 7 čete 359 puka zapadno od Orje Luke. Neprijateljski napadi protiv desnog krila 964 tvrdav. pješ. brig. odbijeni. Na prostoru Danilovgrada djelatnost neprijateljske artiljerije, mitraljeza i pojedinih odlič. strijelaca. 2 mrtva, 9 ranjenih.

297 pješ. div.: Proširen mostobran Bioče uz slab neprijateljski otpor i neznatne sopstvene gubitke. Neprijateljski protivnapadi odbijeni. 297 poljski dopunski bataljon posjeo je prihvatni položaj koji je uspostavljen na sjeveroistoč. uglu Skadar. Jezera za dijelove koji ostupaju sa prostora Skadra. U toku je podizanje mosta Bioče sa tri radne smjene dnevno; neprestane kiše otežavaju rad.

27. 11. 44

181 pješ. div.: Obostrana izviđačka i neznatna artiljerijska djelatnost. Završeno personalno formiranje I bat. 363 gren. puka

²⁰ Tip aviona

(novo) iz ostataka 363 gren. puka (Štab, dvije strjeljačke i jedna teška četa sa teškim naoružanjem). 1003 tvrd. pješ. bataljon na otsjeku Spuža i vazduhoplovni bataljon „Hackmann” jugoistočno od Spuža upotrijebljeni za borbene akcije.

297 pješ. div.: Dijelovi za osiguranje istočno od Skadra u sukobu sa nadmoćnijim neprijateljem, 6 mrtvih i 12 ranjenih. 1 četa 297 protivtenk. bataljona u cilju pojačanja krenula za Skadar. Daljih 11 Turkmena (među njima jedan p. poručnik) zajedno sa oružjem dezertirali. U međuvremenu naređeno razoružanje bataljona. Komandno mjesto premješteno u Bioče. Namjera: ojačani 523 grenadirski puk polazi 28. 11. u 7.00 časova sa mostobrana Bioče u obuhvatni napad na vis Vjetarnik.

28. 11. 44

Jutros u 8.30 časova pozvao me načel. Štaba radi uviđaja u jednu hitnu radiodepešu koja se odnosila na protivudar 22 pješ. divizije LXXXXI armijskog korpusa sa sjevera od Pljevalja i Prijepolja. Neprijatelj je otkrio naš novi pravac kretanja i prebacuje svoje snage od Berana i Andrijevice ka Mateševu.²¹ I iz Danilovgrada se odvlače neprijateljske snage da bi bile prebačene na istok. Potrebno je najhitnije djelovati. Uspostaviti radio-vezu između LXXXXI. armijskog korpusa i nas, zatim između 22 i 297 pješ. div. Po odlasku od načel. Štaba provezao sam se kroz varoš Podgoricu i došao u ešalon za snabdijevanje 297 batalj. za vezu. Varoš Podgorica, koja je ranije imala 10.000 stanovnika, potpuno je razorena,

nijednakuća nije više čitava. Prošli smo pored džamije i pored dvije crkve, jedna je bila stara, sa četvrtastim masivnim tornjem, a druga novijeg stila; potom smo preko Ribničkog mosta prošli kroz cijelu varoš ka sjevernom izlazu do gimnazije, ranije ugledne masivne građevine a sada napola uništene, u čijem je parteru i podrumu bio smješten ešalon za snabdijevanje 297 bataljona za vezu. Tu sam razgovarao sa poručnikom Burkhardtom i višim blagajnikom Joschkom. Oko 11 časova vratio sam se kroz grad u naš logor. Poslije podne vrijeme se razbistrilo i odmah je nad nama bilo mnogo neprijateljskih aviona. Na drumu za Goricu zapalili su nekoliko vozila. Kod Danilovgrada oboren je jedan lovački bombarder od strane 181 pješ. div.

181 pješ. div.: Pri sopstvenoj živahnoj izviđačkoj djelatnosti i uspješnoj djelatnosti jurišnih odjeljenja neznatni gubici. Neprijatelj imao 3 mrtva (izbrojano).

297 pješ. div.: Napad 523 ojačanog grenadirskog puka uz neprijateljski otpor napredovao do neposredno južno od

²¹ Deveta crnogorska NOU brigada. Vidi dok. br. 252 i 314.

Klopota. Nastavljanjem napada noću uz pojačani neprijateljski otpor i dejstvo neprijat. minobacača cilj se nije postigao. Nepr. napadi sa zapada na mostobran Bioče u bliskoj borbi odbijeni III batalj. (turkmenski) 359 grenadirskog puka razoružan i smijenjen od strane 1 čete 297 polj. dopunskog bataljona. Kod Bioča pušten u saobraćaj žičani most kao i dvije skele, napravljene od gumenih čamaca. Izgradnja glavnog mosta pri opadanju vode dobro napreduje. Za zaštitu od neprijatelj. aviona određena je 3 četa 297 pt. bataljona. Pri živahnoj borbenoj djelatnosti u i oko Skadra sopstv. gub.: 3 mrtva, 4 ranjena. Punim pogotkom zrna pt. topa uništena su dva neprijatelj. mitraljeza. Povlačenje iz Skadra otpočelo. Živahna djelatnost lovač. aviona. Pa. topovi od 2 cm oborili dva „Spit-fajera”.²²

29. 11. 44

181 pješ. div.: Pri obostranoj artiljerijskoj i izviđačkoj djelatnosti sopstveni gubici neznatni. Jedna laka poljska haubica uslijed artilj. vatre izbačena iz stroja. Namjera: U noći od 29 na 30. 11. izvlačenje 181 fizilirskog bataljona i 86 bataljona crnih košulja sa fronta sjeverozapad, od Danilovgrada i njihovo prebacivanje u korpusnu rezervu na prostor Spuža. Neprestani noćni napadi, potpomognuti artiljerijom i minobacačima, jakih neprijateljskih bandi (oko 800) na zaprečni položaj 16 km zapadno-jugozapadno od Podgorice odbijeni od strane vazduhoplovnog bataljona „Wagner”.

297 pješ. div.: Napad 523 grenadirskog puka uz žilav neprijateljski otpor u laganom napredovanju na visove s obje strane Peleva Brijega. Kod I bataljona 523 puka, čelnog, 30 boraca izbačeno iz stroja. Komandant bataljona poginuo, kod neprijatelja izbrojano 10 mrtvih. Pri odbrani od neprijateljskih napada na visovima oko Bioča sopstveni gubici: 15 mrtvih, 19 ranjenih, 4 nestala. Izgradnja glavnog mosta kod Bioča napreduje po planu. Mostovi preko Bojane i Drima u Skadru razoreni. Zaštitnica u Kopliku. Pri napadu niskoletećih neprijateljskih aviona na drumove neznatni gubici, vozila izbačena iz stroja. Namjera 30. 11.: 334 fizilirski puk sa pridatim mornaričkim bataljonom „Mühle” određen za pojačanje zapad, boka mosta Bioče.

30. 11. 44

Vrijeme jutros lijepo. Neprijateljski avioni preko cijelog dana letjeli nad ravnicom oko Podgorice i tukli je iz svojih topova. Bombe tu nisu bacali, ali su se iz pravca Bioča čule detonacije

²² Tip aviona

od eksplozija bombi. U podne je uspostavljena radioveza sa LXXXXI armijskim korpusom koji treba da se probije ka nama. Poslije podne sve jače naoblačenje. 1 podoficir, 6 vojnika i 1 ital. dobrovoljac iz 185 prolaznog logora ušli u sastav 1 čete.

181 pješ. div.: 181 fizilirski bataljon i 86 bataljon crnih košulja povučeni su sa fronta kod Danilovgrada i radi pojačanja udarnog klina 297 pješ. div. prebačeni u Bioče i potčinjeni 297 pješ. div. Kod slabijih neprijateljskih napada i artiljerijske vatre za uznemiravanje na lijevi bok zapadno od Danilovgrada imali smo 18 ranjenih.

297 pješ. div.: 297 fizilirski bataljon zauzeo visove sjeverno od Zagreda. I bat. 523 puka odbio je, uz visoke sopstvene gubitke, kod Peleva Brijega mnogobrojne protivnapade dobro naoružanog neprijatelja. II bat. 523 puka zauzeo je, uz slab neprijat. otpor, visove sjeverno od Kisjelice. Ponovni napadi protiv I i II bat. 523 puika u noći od 30. 11. na 1.12 odbijeni. Sopstveni gubici: 14 mrtvih, 36 ranjenih. Neprijateljska artiljerijska vatra za uznemiravanje na prostoru Bioče. Neprijateljski napadi na zapadni dio mostobrana odbijeni. 334 fizilirski puk upotrebljen za pojačanje zapadnog dijela mostobrana. I bat. 523 puka sa isturenim dijelovima stigao u Bioče. 222 poljski dopunski bataljon razvijen za borbu na zaprečnom položaju na sjeveroistoč. uglu Skadarskog Jezera. Izgradnja mosta Bioče nalazi se u završnoj fazi. Kod Peleva Brijega osmotrene su na drumu dvije eksplozije, pri čemu je drum razoren. Namjera: produženje napada sa 297 fizilirskim bataljonom odmah, sa 523 gren. pukom po dolasku I bat. 522 puka, zatim sa snagama 181 pješ. div. vjerovatno oko 1.12 uveče. Stanje u vazduhu: živahna djelatnost neprijatelj, lovač. aviona kao i izviđačka djelatnost, naročito na prostoru Bioča, 3 nepr. aviona oborena od strane pa. topova od 2 cm.

1. 12. 44

181 pješ. div.: Pri odbrani od neprijateljskih napada na prostoru jugozapadno od Danilovgrada kao i uslijed artiljerijske vatre za uznemiravanje na prostoru Danilovgrada 3 mrtva (1 oficir), 21 ranjen. Namjera: u noći od 2 na 3.12 povlačenje fronta sjeverozapadno od Danilovgrada na liniju s obje strane Orje Luke, da bi se time mogle osloboditi ostale snage (vazduhopl. bataljoni „Buschmann" i „Hackmann") u cilju prebacivanja istih pozadi 297 pješ. divizije.

297 pješ. div.: 297 fizilirski bataljon neznatno dobio u terenu. U noći od 1 na 2.12 (2 časa) 297 pješ. div. sa 5 bataljona otpočela produženje napada. Đurišić (Crnogorski dobrovoljački

korpus)²³ poslije proboja²⁴ priključuje se daljem prodiranju, ali sa oklijevanjem. Njegovo držanje ostaje nejasno. Njegovih 250 ljudi zasada podčinjeno 297 fizilirskom bataljonu a 800 ljudi pukovniku Neumannu (desno krilo). Most kod Bioča (nosivosti 10 tona) završen. Pri neprijateljskoj artiljerijskoj vatri za uznemiravanje (100 ispaljenih metaka) na prostoru Bioča sopstveni gubici: 5 mrtvih, 16 ranjenih, 2 kamiona potpuno uništena (421 korpusnog bataljona za vezu), 3 kamiona oštećena.

2. 12. 44

181 pješ. div. Front sjeverozapadno od Danilovgrada planski je povučen unazad na liniju s obje strane Orje Luke. 910 tvrdj. pješ. bataljon i 222 poljski dopunski bataljon izvučeni su iz borbe i prebačeni na prostor s obje strane Spuža. Slaba obostrana artiljerijska djelatnost. Namjera: dovodenje u noći od 2 na 3.12 vazduhopl. bataljona „Hackmann" i „Buschmann" u sastav 297 pješ. div. na prostor Bioča.

297 pješ. div.: Napad 297 fizilirskog batalj. 4 km sjeveroistočno od Klopoti i Vjetarnika. 257²⁵ landesšicen batalj. razvijen za borbu kod Vilaca. Namjera: poslije privlačenja teškog oružja i pojačanja oba krila Borbena grupa „Neumann" produžuje napad 3.12 u 3 časa. Stanje u vazduhu: preko dana neprekidni napadi aviona na most kod Bioča. Žičani most razoren. Glavni most oštećen. 212 ranjenika evakuaisano avionima.

Nedelja 3. 12. 44

Lijepo vrijeme, uslijed toga su neprestano bili prisutni neprijateljski avioni čiji je glavni cilj bio most kod Bioča, koga su oni, i pored živahne protivavionske odbrane, neprekidno napadali. Što je na kraju most pogođen nije ni čudo. Telefonske linije, na drumu kojim se ostepalo uslijed mnogih avionskih napada bile su stalno prekidane. 1 četa uputila je na čelo još jedan telef. vod za građenje linije u cilju pojačanja. Tel. linija na drumu kojim se ostepalo produžena danas za 5 km. Kako mi je tek danas javljeno, prilikom jučerašnjih napada vazduhoplovstva na prostor oko mosta poginuo je u blizini mosta, i tu u blizini i sahranjen, četni narednik policije bezbjednosti Moser, pogođen u glavu parčetom granate. Narednik Moser bio je dodijeljen čelnoj radiostanici narednika Ulbricha. Crnogorci (Crnogorski dobrovoljački korpus) koji su bili razmješteni po seljačkim kućama u mjestu Dana²⁶ ostepili su i pri-

²³ Četnički korpus na čelu sa Pavlom Đurišićem.

²⁴ Sa komunikacije Podgorica — Cetinje

²⁵ 576 landesšicen bataljon određen za osiguranje na Pelev Brijeg.

²⁶ Vjerovatno se odnosi na selo Djana u neposrednoj blizini Titograda.

tom oduzeli stanovništvu skoro svu stoku i namirnice, zatim su sve muškarce sposobne za borbu odveli sa sobom, a tamo gdje su se muškarci sakrili isprebijali su žene. Tako postupa ovo društvo u sopstvenoj zemlji.

181 pješ. div.: Neznatna borbena djelatnost. Vazduhopl. bata-ljoni „Buchmann" i „Hackmann" izvučeni su iz borbe i prebačeni u 297 pješ. div. na prostoru Bioča. Komandno mjesto divizije premješteno je 4 km sjeverno-sjeveroistočno od Podgorice. Istaknuto komandno mjesto divizije ostaje u Danilovgradu.

297 pješ. div.: Napad ojačanog 523 gren. puka po veoma teškom krševitom zemljištu napreduje a neprijateljski otpor popušta. Neprijatelj se, vjerovatno uslijed većih gubitaka, povukao ali još drži glavni dominirajući vis s obje strane prevoja Vjetarnik. Boljesestra zauzeta. Prednje linije naših napad, dijelova nalaze se neposredno ispred Vjetarnika. Odbijeno više neprijateljskih napada od oko 500 bandita na zaprečni položaj na sjeveroistočnom uglu Skadarskog Jezera. Namjera: poslije privlačenja artiljerije i teškog oružja osvojiti vis k. 1283 [Antoševac] i vis [k. 1084 (Vjetarnik)] 1,5 km sjeverozapadno od njega, nakon toga proboj sa motorizovanim snagama preko prevoja u pravcu sjeveroistoka. Stanje u vazduhu: uslijed neprekidnih napada neprijateljskih višemotornih bombardera kao i „jabosa" na most [Bioče], na drumove i na trupne logore nanesene su znatne štete. Pošto neprijatelj potpuno vlada vazдушnim prostorom, to je na ovom golom terenu povlačenje znatno otežano. Uslijed oštećenog mosta kod Bioča i neprekidnih neprijateljskih napada na most i na drum onemogućeno je danju brzo privlačenje teškog oružja i motorizovanih snaga kao i pothranjivanje sopstvenog napada.

4. 12. 44

181 pješ. div.: Pri sopstvenoj izviđačkoj djelatnosti kao i odbrani od neprijateljskih napada na prostoru Danilovgrada i istočno od s. Tuzi,²⁷ zatim uslijed neprijateljske artiljerijske vatre za uznemiravanje neznatni sopstveni gubici. Odbijeni ponovni neprijateljski napadi na zaprečni položaj na prostoru južno od s. Tuzi.

297 pješ. div.: Prevoj Vjetarnik počev od 4. 12. u 0.30 časova, poslije kratke borbe, nalazi se u našim rukama. 523 gren. puk, po savlađivanju velikih terenskih teškoća, nalazi se u daljem napadu na dominirajuće visove s obje strane prevoja. Motorizovani odred (brzi odred br. 48, 10 baterija 297 art.

²⁷ Na ovom sektoru su bile jedinice Šeste divizije NOV Albanije. Vidi dok. br. 287.

puka i. 1 čete 297 pt. bataljona) u daljem prodiranju stigli su u Jablan. Namjera: zauzeti s. Ptič i time obezbijediti lijevi bok, napad motorizovanim snagama, osiguranje druma sa tri landesšicen bataljona, zatim vazduhopl. bataljonima „Buschmann" i „Hackmann" i sa dva bataljona crnih košulja. U noći od 4 na 5.12. u neprekidnom saobraćaju prešli su preko mosta kod Bioča motorizovani dijelovi 297 pješ. div., protivavionske baterije i ešalon I. Gubici od 28. 11.: 74 mrtva, 264 ranjena, 30 nestalih. Stanje u vazduhu: živahna djelatnost nepr. aviona sa bombardovanjem mosta Bioče. Prije podne pod zaštitom vještačke magle most je bio opravljen pa je pogotkom bombe ponovo oštećen i uveče ponovo opravljen. 190 ranjenika sa 13 JU-aviona evakuisano. Dva aviona pri dolasku zakasnila.

5. 12. 44

181 pješ. div.: Jaki neprijateljski napadi na zaprečni položaj istočno od s. Tuzi odbijeni. Lokalni upadi u protivudaru, uz visoke neprijateljske gubitke, očišćeni. Pri odbrani od neprijateljskog napada na Danilovgrad izbrojano 10 poginulih neprijat. vojnika.

297 pješ. div.: 523 ojačani gren. puk u nadiranju za ostupajućim neprijateljem (oko 300 vojnika) u pravcu Ptiča zauzeo je oko podne visove jugozapadno od Lijeve Rijeke. Rđavo vrijeme iskorišćeno je za neprekidni danonoćni saobraćaj preko mosta kod Bioča. Međutim kamuflirano raspoređivanje velike mase motornih i zaprežnih vozila duž druma veoma je otežano pošto do vrha prevoja ne postoji nikakav pogodan teren za odmor, a drum je potpuno otkriven. S. Ubli (4 km jugoistočno od Bioča) posjele jake neprijatelj. snage.

6. 12. 44

181 pješ. div.: Pri obostranoj artiljerij. i minobacač. vatri na prostoru Danilovgrada i na zaprečnom položaju jugozapadno od Podgorice neznatni sopstveni gubici.²⁸ Pri odbrani od neprijateljskih napada na zaprečni položaj 297 polj. dopun. bataljona istočno od s. Tuzi u vremenu od 3 do 5.12 ustanovljeni neprijateljski gubici od 102 mrtva; sopstveni gubici: 8 mrtvih, 24 ranjena i 2 nestala.

297 pješ. div.: Prednji napadni dijelovi (2 bataljona 523 puka sa 1 četom 297 pt. bataljona) izbili su do Pilane Marica, dok je neprijatelj i dalje ostupao. 3 baterija 297 art. puka

^{inl} Na ovom sektoru dejstvovale su jedinice Prve bokeljske, Šeste crnogorske i Desete crnogorske NOU brigade kao i jedinice Zetskog NOP odreda.

privučena je više unaprijed na prostor sjeveroistočno od Lijeve Rijeke. Odbijeni neprijateljski napadi sa istoka na mostobran Bioče. Komandno mjesto divizije premješteno u Jablan. Jutros je pogoeima bombi glavni most kod Bioča ponovo lakše oštećen, dok je pomoćni most jako oštećen. U 21 čas glavni most je bio ponovo opravljen. Mostovi kod Jablana i Lijeve Rijeke dignuti u vazduh, kod Lopata drum razoren eksplozivom.

7. 12. 44

181 pješ. div.: Pri obostranoj izviđačkoj i atriljerijskoj djelatnosti kod Danilovgrada i na zaprečnom položaju jugozapadno od Podgorice neznatni gubici.²⁹

297 pješ. div.: Trupa koja se počev od 22. 11. nalazi u neprestanom napadu naišla je, uslijed kiše koja već tri dana neprekidno pada, zatim uslijed teškoća pri kretanju i snabdijevanju po najtežem brdskom terenu kao i oskudice kantonmana, na izvanredne teškoće i zahtjeve. Rijeke i potoci jako su nadošli tako da prelaz preko istih bez mostova nije više moguć. Stoga je napad 523 gren. puka pred porušenim mostom južno od Pajkova Vira morao zastati. Most je tučen neprijateljskom vatrom. 523 grenadirski puk podišao je u plitkom rasporedu položaja na liniji Tara Vukovet—Pajkov Vir. Ranije oštećeni dijelovi na drumovima bili su opravljeni, ali su uslijed jakog saobraćaja i potkopavanja vode ponovo oštećeni. Svi mostovi sjeverno od Lijeve Rijeke razoreni su.

8. 12. 44

181 pješ. div.: Na prostoru Danilovgrada, Spuža i zaprečnog položaja jugozapadno od Podgorice obostrana artiljerijska djelatnost kao i živahna djelatnost neprijateljskih juriš, odjeljenja. Namjera: istureni dio fronta kod Danilovgrada povući unazad na međupoložaje sjeverozapadno od Spuža i kod s. Dajbabe.

297 pješ. div.: Napad uz neprestanu kišu napredovao do Jabuke. Visovi s obje strane Jabuke još su u rukama neprijatelja. Vazduhoplov. bataljon „Hackmann“ vrši smjenu dijevoja 523 gren. puka na prostoru Pil. Marića — Pajkov Vir. Most kod Bioča ugrožen od nabujale vode koja stalno raste. Uslijed odronjavanja terena i nemanja prostora za sklanjanje vozila s obje strane drumu, nesmetano napredovanje kolona veoma otežano. Podizanje mosta kod Lijeve Rijeke završeno, most kod Pil. Marića biće gotov vjerovatno 9. 12 u podne, a most kod Pajkova Vira do 9.12. uveče.

²⁹ O borbama na ovom sektoru vidi u dok. br. 192 : 350.

9. 12. 44

Uveče prošao je pored nas I bat. 363 puka (kapetan Rossig) da bi ovdje obrazovao novi zaprečni položaj. Ljudstvo koje je došlo iz Danilovgrada bilo je potpuno malaksalo i mokro do gole kože.

181 pješ. div.: Poslije razaranja mosta preko Zete u 10 čas. evakuisan je Danilovgrad. Zatim je poslije razaranja mosta 2 km zapadno od Spuža i miniranja predterena, položaj napušten i trupe povučene na glavnu liniju odbrane, kojoj je neprijatelj svojim prednjim dijelovima podišao tek poslije podne.

297 pješ. div.: Kiša sa provalom oblaka i olujom. Bura i snijeg otežavali su i nadalje napredovanje 297 pješ. div. Saobraćaj između Podgorice i Bioča uslijed jake poplave prekinut. Saobraćaj od Bioča od momenta kada je voda odnijela glavni most moguće je samo preko mosta nosivosti od 2 tone. Namjeravano je pojačanje mosta za nosivost od 4 tone. Namjerno odred pukovnika Neumanna otpočeo je u 9 časova nastupanje sa 181 fizilir. batalj. desno, sa I batalj. 522 puka lijevo i sa I batalj. 523 puka uzduž drumu u pravcu visova zapadno od Jabuke koje drži neprijatelj. Divizija vrši i dalje privlačenje svojih pozadnjih dijelova bliže ka čelu.

10. 12. 44

Već juče ujutru voda je odnijela glavni most kod Bioča, a u toku današnjeg dana i ostali mostovi postadoše žrtva visokog vodostaja, i to oni kod Jablana, Pil. Marića i Tara Vukovet. Kameni most kod Rogama leži 2 metra ispod narasle vode. Most za vodeničare (preko M. Rijeke) kod Bioča već je naprsnuo i održava se užadima. Svi pokreti na drumu zastali su. Radioveza preko dana održavana je donekle aparatima od 15 vati, te su radiotelefonski razgovori vršeni i pored stalnih atmosferskih smetnji; noću radioveza bila je ponovo prekinuta. Sa telefonskom linijom dospjeli smo do Boljesestre (do nove bataljonske centrale „Renate“). Od ove tačke unaprijed telefonski saobraćaj nije postojao. U 2.45 čas. Kroz čitava žuboreća jezera, čiji niz je označavao pravac ranijeg drumu, odvezao sam se u Operativ. štab na konferenciju kod pukovnika v. Klockea, na kojoj su učestvovali svi predstavnici trupa koje su se nalazile na ovoj strani mosta kod Bioča i koje su bile potčinjene Korpusu, a takođe i predstavnici vazduhoplovstva i mornarice. Radilo se o tome da se odredi koja se vozila moraju zadržati ovdje radi gradnje drugog mosta od 4 do 5 tona nosivosti a koja od njih pak moraju biti istovarena, prebačena preko mosta i ponovo natovarena.

181 pješ. div.: Podilaženje slabih neprijateljskih dijelova položaju kod Spuža. Na zaprečnom položaju jugozapadno od Podgorice obostrana artiljerijska vatra za uznemiravanje.

297 pješ. div.: 181 fizil. batalj. kod Jasena odbacio je neprijateljske bataljone u pravcu sjevera. II batalj. 523 puka zauzeo je zaselak Lazi i visove istočno od istog. I batalj. 522 puka stigao u Jasen. Kod neprijatelja izbrojano 12 mrtvih, zaplijenjena 3 mitraljeza. Pri odbijanju neprijateljskog napada sjeverozapadno od Pil. Marića i artiljerijskog vatrenog prepada na Pajkov Vir neznatni sopstveni gubici. Između Jabuke i Jasena drum na pet mjesta razoren, most sjeverno od Jasena i 90 m dugački most kod Mateševa razoreni eksplozivom.

11. 12. 44

181 pješ. div.: Više neprijateljskih napada, potpomognutih artiljerijom i bacačima, kod Spuža, zatim na zaprečni položaj jugozapadno od Podgorice, istočno od s. Tuzi i 2 km zapadno od Bioča dijelom u bliskoj borbi odbijeni. Kod neprij. izbrojano 20 mrtvih. Sopstveni gubici: 4 mrtva, 18 ranjenih, 28 vojnika pri povlačenju iz Danilovgrada (9. 12.) nestalo.

297 pješ. div.: 523 ojačani gren. puk pod borbom zauzeo Mateševo. Komandno mjesto 523 gren. puka u Jabuci. Visovi istočno od Jablana u rukama neprijatelja. Sopstveni gubici: 6 mrtvih, 32 ranjena, 3 nestala; neprijateljski gubici: 21 mrtav (utvrđeno), 1 engleski mitraljez zaplijenjen. Namjera: prodiranje 181 fizilirskog bataljona u cilju zavaravanja u pravcu istoka, zauzimanje visa istočno od Jablana. Protivnik pruža otpor na izgrađenim položajima zapadno i sjeverno od Mateševa i ima 2 topa. Drum preko Rogama, pošto je voda opala, ponovo upotrebljiv za saobraćaj. Most kod Jablana ponovo opravljen, mostovi kod zaselka Lazi i u Mateševu razoreni. 214 ranjenika sa 15 aviona evakuisano.

12. 12. 44

297 pješ. div.: 523 ojačani gren. puk u pregrupisanju i pripremanju za napad preko rijeke Dreke³⁰ na visove sjeverno i sjeverozapadno od Mateševa koji se nalaze u rukama neprijatelja. I bat. 522 puka dobio zadatak da posjedne visove zapadno od Mateševa (k. 1767) koji se nalaze u rukama neprijatelja. Mostobran Mateševo proširen prema istoku do visova zapadno od Sunge. Neprijateljska artiljerija i minobacači tuku vatrom Jasen i visove južno od Mateševa. Jake detonacije iz pravca Kolašina ukazuju na dalja rušenja mostova. Neprija-

³⁰ Dreka Rijeka

teljski napadi zapadno od Pajkovog Vira i sjeverozapadno od Pil. Marića odbijeni. U toku je pojačanje sopstvenih dijelova za osiguranje istočno od Lijeve Rijeke protiv javljenog sakupljanja neprijatelja.

181 pješ. div.: Odbijena jača prodiranja neprijatelja u pravcu Bioča i Kokota. Obostrana artiljerijska vatra na prostoru Bioče-Spuž. Most preko Morače kod Bioča pušten u saobraćaj 12. 12. u 23 časa. Ima nosivost 4 tone. Most nosivosti od 8 tona preko M. Rijeke, 500 m sjeverno od Bioča (vodenič. most), biće završen vjerovatno 13. 12. uveče. Stanje u vazduhu: uslijed više napada 2—4 aviona („jabos“) na prostoru Bioča kao i na marš. kolone neznatni sopstveni gubici. Neprijatelj, izviđač, dijelovi izvršili desant kod Danilovgrada.

13. 13. 44

297 pješ. div.: 297 fizilir. i 2 batalj. 523 krenuli su 13. 12. u 22 časa preko rijeke Dreke radi proširenja mostobrana Mateševo. Četničke snage u uspješnoj borbi protiv bandi na prostoru sjeveroistočno od Lijeve Rijeke. Kod neprijatelja oko 100 mrtvih.

181 pješ. div.: Napadi bandi kod Spuža i noćni napadi (oko 200 bandita) sjeverno od Bioča djelimično u bliskoj borbi odbijeni. Sopstvenom artiljerijskom vatrom razbijena su sakupljanja bandi istočno od s. Tuzi. Namjera: u noći od 14 na 15. 12 povlačenje sa prostora Tuzi i Kokoti do položaja 5 km južno do jugozapadno od Podgorice. Izvlačenje iz borbe vazduhoplovni bataljon „Wagner“, „Pichel“ i „Mueller“ i njihovo prebacivanje usiljenim marševima u 297 pješ. div. Nakon završetka izgradnje mosta od 8 tona sjeveroistočno od Bioča komandno mjesto Korpusa premješteno je 2 km južno od Pil. Marića.

14. 12. 44

297 pješ. div.: Dominirajuće visove sjeverno od drumu Mateševo-Sunga zauzeli su II bat. 523 puka na desnom i 297 fizil. batalj. na lijevom krilu. Više neprijateljskih napada na zaprečni položaj 181 fizil. batalj. 3 km istočno od Mateševa odbijeno je. Sunga i visovi sjeveroistočno odatle u rukama su jakog neprijatelja. Nepr. gub.: izbrojano 6 mrtvih, zaplijenjen 1 mitraljez i 20.000 metaka pješ. municije. 1 četa 297 pt. bataljona po prelazu Tare iznenadno prodrla do Crne Poljane i utvrdila prisustvo jakog neprijatelja na visovima sjeverno od Skrbuše. 2 četa 522 puka izbila na visove južno od Lugova.

181 pješ. div.: Neprijateljska artiljerija, vjerovatno oko 4 baterije, (poslije podne u trajanju oko 1.5 čas sa 700—800 metaka) tukla je cio otsjek južno od Spuža i Veljeg Brda.

Poslije podne i uveče odbijeno je više neprijateljskih napada na glavnu borbenu liniju sjeverno i južno od Spuža kao i južno od Bioča. Sopstvena artiljerija tukla neprijateljsku motorizovanu kolonu na drumu Danilovgrad—Spuž. Odstupni pokreti na međupoložaj 5 km jugoistočno do južno i jugozapadno od Podgorice teku po planu. Vazduhopl. bataljon „Wagner” izvučen iz borbe bez neprijateljskog pritiska. Aerodrom Podgorica više nije upotrebljiv. Pri povlačenju razorili smo eksplozivom most 2 km južno od Kokota.

15. 12. 44

297 pješ. div.: 523 grenadirski puk ojačan sa 297 fizilir. bat., 48 brzim odredom i 1 četom 297 pt. bataljona zauzeo je Kolašin i visove oko Kolašina. Vazduhopl. grupa „Becker” sa vazduhopl. bataljonom „Feuer”, zatim 1 bataljon 522 puka, 181 fizilirski bataljon, dvije baterije 297 art. puka, sedam pa. baterija iz vazduhoplovstva i mornarice i 297 pt. bataljon preuzeli su obezbjeđenje mostobrana Mateševo. Uslijed artiljerijske i mitraljeske vatre sopstveni gubici: 5 mrtvih, 13 ranjenih. Namjera: komandno mjesto Štaba divizije prebaciće se 16. 12. ujutro u Crnu Poljanu, 5 km južno od Kolašina.

181 pješ. div.: Nema izvještaja. Stanje u vazduhu: veoma živahna djelatnost neprijateljskih aviona. Uslijed mnogobrojnih napada neprijat. bombardera na kolone i mostove na prostoru Podgorica—Mateševo izbačen je iz stroja veliki broj motornih vozila. Stanje drumova: drum „otvoreno plavo”³¹ uslijed više lijevaka od bombi privremeno prekinut. Između Mateševa i Kolašina ima 6 eksplozivom oštećenih mjesta na drumu i uništenih mostova. Most preko Tare u Kolašinu razoren. Pomoćni most (nosivosti 4 tone) neoštećen pao u naše ruke. Oправка oštećenih mjesta na drumu i mostova trajaće vjerovatno do 17. 12. uveče. Mostovi kod s. Lazi i Mateševa ponovo upotrebljivi za teret do 8 tona.

16. 12. 44

U međuvremenu bio nam je u posjeti viši savjetnik dr. Hancke. Sa avionima jutros nije bilo tako zlo, ali poslije podne doletjeli su opet kao bijela jata bombarderi (2—4 motora) i mnogo lovaca, kružili neprestano nad nama i tukli nas svojim oruđima čitav sat i po. Bombardovanje i mitraljiranje je trajalo od 2 do 3.30 čas., što nas je nažalost opet stajalo žrtava. Padom mraka nastala je pucnjava iz pušaka i mitraljeza od strane bandita sjeverno i južno od našeg logora. Za borbu protiv ove bande upotrijebljen je eskadron „Karther”, kome

³¹ Šifrovan naziv terena (hellblau)

je oko ponoći stvarno uspjelo da potjera bande. Sve linije su, naravno, bile do temelja razorene uslijed bombardovanja. Uveče smo se ponovo vratili do Boljesestre i tu sam čuo da je kod Peleva Brijega zapaljeno najmanje 25 kamiona dijelom natovarenih municijom.

297 pješ. div.: Divizija je svojom glavinom prošla kroz Pajkov Vir. Dalji izvještaji javljaju da je odbijeno više neprijateljskih napada sa istoka na drum Lijeve Rijeka—Pil. Marića. 181 pješ. div.: Jači neprijateljski pritisak na međupoložaj sjeverozapadno od Podgorice. Neprijateljski napadi zapadno i istočno od Bioča djelimično protivnapadom odbijeni. Jaka neprijat. artiljerijska vatra kod Spuža. Sopstveni gubici 15 i 16. 12.: 14 mrtvih, od toga 1 oficir, 19 ranjenih. Nepr. gubici: 16 mrtvih, 3 zarobljena i 1 mitraljez zaplijenjen. Namjera: povlačenje II batalj. 359 puka na zaprečnu liniju neposredno južno od Podgorice, tamo se nasloniti desno na 363 gren. puk, a lijevo na 297 polj. dop. batalj. Stanje u vazduhu: neprekidni napadi dvo i četvoromotornih bombardera i „jabosa" onemogućuju po danu svaki saobraćaj i prouzrokuju stalno znatne gubitke u ljudstvu i materijalu. Na komandnom mjestu Korpusa 2 mrtva, 9 ranjenika. Gubici prouzrokovani napadima aviona do 15. 12.: 8 mrtvih, 21 ranjen, 29 motor. vozila, 1 pt. top sa motor, vučom, 12 konja. Stanje drumova: Mnogobrojni lijevci od bombi na drumu „otvoreno plavo" biće uklonjeni vjerovatno do 17. 12. ujutro. Sjeverno od Bakovića drum u dužini od 500 metara razoren.

Nedelja 17. 12. 44

Tek što smo izradili zaklon protiv napada aviona, već su u 12 časova došli engleski avioni (bombarderi i lovci) te su 1 i po čas kružili nad nama. Nažalost i ovaj bombardman prouzrokovao nam je žrtve. Uslijed ovih bombardovanja telefonske linije unaprijed i unazad, koje smo u noći sa mnogo muke iskrpili, bile su na mnogo mjesta prekinute, ali je radioveza funkcionisala. U noći jak mraz. U noći od 16 na 17. 12. u 4 časa ujutro dva kamiona prislušno-obavještajne stanice (narednik Schiersmann) napadnuta od oko 60 četnika, koji su sve što je bilo za jelo odnijeli sa sobom (oko 35 porcija).

297 pješ. div.: Liniju Vojkovići—Blatina—k. 1664 (Vagan) Žirci zapadno od Kolašina i visove kod Ključa istočno od Kolašina posjeo je neprijatelj. U toku je smjena 297 fizilirskog bataljona i 2 bataljona 523 puka na prostoru jugoistočno od Kolašina kao i I batalj. 522 puka jugozapadno od Mateševa od strane vazduhoplovnih bataljona „Wagner" i „Pichl", koji su prebačeni usiljenim marševima. Neprijatelj protjeran sa

visa 3 km istočno od Lijeve Rijeke. Kod neprijatelja 8 mrtvih (izbrojano). Namjera: produženje napada sa 297 fizilir. bataljonom desno i II batalj. 523 puka lijevo od drumu radi hvatanja veze sa 22 pješ. div. Obrazovanje zapreč. položaja 5 km sjeverozapadno od Kolašina. Preuzimanje obezbjeđenja na prostoru Kolašina od strane vazduhopl. grupe „Becker“, neposredno obezbjeđenje Mateševa i Kolašina od strane vazduhopl. bataljona „Mueller“.

181 pješ. div.: Pri odbrani od neprijateljskih napada sjeverozapadno i istočno od Podgorice tučeni smo jakom neprijateljskom artiljerijskom vatrom (1.200 do 1.500 metaka). Na prostoru Rogami sop. gub.: 8 poginulih, 20 ranjenih, 8 nestalih; nepr. gub.: izbr. 20 mrtvih. Podgorica, poslije temeljnog razaranja mostova, evakuisana po planu. Novu glavnu borbenu liniju Momišići—Gorica—vis 240 posjeo je 363 gren. puk. Namjera: u noći cd 18 na 19. 12. napuštanje prostora sjeverno od Podgorice i organizovanje zaprečnog položaja Zavala—Boljev Do. Stanje u vazduhu: uslijed neprekidnih napada aviona na nastupni drum novi gubici i iz stroja izbačena motorna vozila. Stanje drumova: osposobljeno za saobraćaj 7 mostova između Mateševa i Kolašina, posljednji most južno od Kolašina biće vjerovatno osposobljen 18. 12. uveče.

18. 12. 44

Tek poslije podne ponovo je stupilo u dejstvo u talasima neprijateljsko vazduhoplovstvo sa lovcima („jabosima“) i sa dvo i četvoromotornim bombarderima. Poslije toga otišao sam u Štab Korpusa. Isti je ovoga puta više nastradao. U Štaba Korpusa poginula su dva vojnika. U 20.30 časova stigla je k nama kolona tovarnih grla iz Klopota i istu sam poslao u Pil. Marića. Veze unaprijed i unazad uslijed napada aviona bile su, naravno, ponovo razorene, ali nam je ipak uspjelo da se linija do 297 pješ. div. do 21.30 časova ponovo opravi. . . 181 p. div. ima namjeru da se noćas preseli u Jablan.

297 pješ. div.: Divizija je poslije 27-dnevnih borbi na visokim planinama, pod najtežim vremenskim i terenskim prilikama. oslobodila drum „otvoreno plavo“ i *danas u 12.30 časova uhvatila vezu sa 22 pješ. div. 1 km sjeverno od Sjergošta*. Neprijatelj koji se u početku žilavo branio odbijen je uz visoke krvave gubitke i neumornim gonjenjem spriječen u namjeri da se ponovo učvrsti na položaju. Borbe, vremenske prilike i teren zahtijevali su velike napore za napadnu grupu koja se nalazila pod komandom komandanta 523 grenadirskog puka pukovnika Neumanna. Pionirske snage pod komandom komandanta korpusnih pionira majora Rohrlacha stvorile su

svojim radom u podizanju novih i stalnim opravljajanjem mnogobrojnih razorenih mostova, djelimično pod veoma teškim tehničkim uslovima, preduslov za uspješan ishod probojnih operacija. Od neprijateljskih snaga na suprotnoj strani nalazilo se 7 brigada sa 12 topova, od kojih je jedna brigada potpuno razbijena.³² Neprijateljski gubici iznosili su: 217 izbroj. poginulih, po procjeni ima još oko 200 mrtvih, a na osnovu mnogih iskaza (mještana) preko 400 ranjenih. Sopstveni gubici: 104 mrtva, 276 ranjenih, 39 nestalih. Dodatak dnev. izvještaju. Visovi između Trebaljeva i Sjerogošta od strane 297 fizilir. batalj. desno i II batalj. 523 puka lijevo zauzeti. Komandno mjesto divizije premješteno u Trebaljevo.

181 pješ. div.: Povlačenje na liniju Zavala—Boljev Do izvršeno po planu. Mostovi 1 i 3 km sjeverno od Podgorice temeljno razoreni. Neprijatelj nadire sa prostora Spuža za nama. Jaka artiljerijska vatra (u toku od 2 časa 2000 metaka) od 6—8 baterija na Rogame. Uslijed neprekidnih avionskih napada veliki gubici u mot. vozilima, konjima i zaprež. vozilima. Komandno mjesto divizije premješteno u Boljesestru. Namjera za 20.12: povlačenje na položaj mostobrana Bioče.

19. 12. 44

Stanje u vazduhu: Svakodnevna djelatnost neprijateljskih aviona koja se sve više pojačava ugrožava ozbiljno cjelokupno stanje motornih vozila kao i zalihe za snabdijevanje i znatno slabi raspoloženje trupe zbog nemanja mogućnosti da se brani od njih. 19. 12. samo na prostoru Mateševo izbačeno je iz stroja 30 motornih vozila, a između Klopota i Jablana 32 mot. vozila. Preko dana ostepni marševi bili su nemogući. Ostepanje 181 p. div, uslijed toga se usporava.

Stanje drumova: Drum „otvoreno plavo“ do Mojkovca upotrebljiv za laka vozila. Vrš se pripreme za podizanje mosta u Mojkovcu. Jedna bomba udarila na prilaz k mostu 2 km sjeverozapadno od Kolašina. Saobraćaj bio prekinut 4 sata.

297 pješ. div.: 1 bataljon 522 puka zauzeo visove istočno od Vojkovića. Neprijatelj odbačen na sjeverozapad. Odmah poslije toga 1 četa 48 brzog odreda smijenila je ovaj bataljon sa položaja, koji je potom krenuo na marš u cilju smjene dijelova 16 gren. puka južno od Mojkovca. 2 bataljon 523 puka odbio je noćne napade neprijatelja na visove sjeverozapadno od Sjerogošta. *Od 181 p. div. nema izvještaja.*

Nijedna brigada nije razbijena. Ovdje se vjerovatno misli na vjsinu gubitaka.

20. 12. 44

U 2 časa ponovo je otpočelo bombardovanje od strane 2 i 4-motornih bombardera; na drumu su potpuno uništena dva kamiona jedne kolone koja je tamo zastala. Kod radio-telef. čete oštećeno je 12 kamiona, hladnjaci ili rezervoari izrešetani. Nažalost ovo bombardovanje opet je prouzrokovalo ljudske žrtve. Naknadno je javljeno da je jutros u 5 časova prethodnica našeg bataljona pod komandom p. poručnika Dreiera sa jednom radiogrupom od 80 vati, jednom telefon, centralom i telefon, stanicom 3 čete otišla za Trebaljevo gdje se momentano nalazi komandno mjesto 297 pješ. divizije. U toku je smjena 16 gren. puka od strane dijelova 297 pješ. div. Stanje u vazduhu: Ponovni napadi aviona na kolone i trupne logore uz velike gubitke. Saobraćaj uslijed lijevaka od bombi na drumovima privremeno prekinut. Mostovi u Kolašinu i 3 km južno od Kolašina oštećeni. Oправка će trajati 6 časova. Moj-kovački most biće završen vjerovatno 21. 12 uveče. 297 pješ. div.: Neprijateljska artilj. vatra za uznemiravanje na prostoru Mateševa. Od 181 p. div. nema izvještaja.

21. 12. 44

21. 12. uveče napušten je mostobran Bioče uz slabo gonjenje od strane neprijatelja. Most je temeljno razoren. Djelatnost vazduhoplovstva u odnosu na prethodne dane smanjena. 297 pješ. div.: 16 grenadirski puk smijenjen je od strane 1 bataljona 522 i 2 bataljona 523 puka. U toku je smjena ostalih dijelova 22 p. div. južno od Mojkovca. 181 pješ. div.: 363 grenadirski puk, 222 polj. dopun. bataljon i 81 bataljon crnih košulja u povlačenju na ranije pripremljene zaprečne položaje s obje strane serpentina Peleva Brijega. Uslijed vatrenog prepada neprijatelj. artiljerije na prostoru Bioče—Klopot neznatni gubici. Namjera: zauzimanje novog zaprečnog položaja s obje strane Jablana od strane 334 fizilirskog puka, 2 bataljona 359 puka i 82 bataljona crnih košulja. Premještanje diviz. komandnog mjesta u Pil. Marića.

22. 12. 44

Prije podne bio sam kod Operativ. štaba radi pokreta bataljona. U 18.00 časova krenuo je Štab Korpusa, u 19.00 časova eskadron poručnika Karthera i na njegovo začelje došli smo mi u 19.15 časova sa oko 70 vozila. Tako smo produžili u etapama i posve lagano prispjeli do Tare Vukovet. Kod Jasena bio je duži zastoј jer su vozila od zaustavljenih kolona morala biti prethodno primaknuta sasvim uz stijenu da bi se oslobodio

prolaz. Umjeren snijeg u međuvremenu pretvorio se u snježnu vijavicu. Noću smo prošli kroz razoreno Mateševo.

297 pješ. div.: Pri odbrani od neprijateljskih napada na zaprečni položaj istočno od Mateševa imali smo 2 mrtva i 4 ranjena, a kod neprijatelja bilo je 5 mrtvih. Od 181 pješ. div. nema izvještaja.

23. 12. 44

Išlo se u etapama stalno dalje ka Kolašinu, jednom potpuno razorenom mjestu, na čijem je sjeverozapadnom izlazu bio srušen veliki most preko Tare; na tome mjestu su pioniri podigli pomoćni most sa strmim prilazom preko koga se moralo preći. Kod Bakovića, baš kad smo se pored Tare uspeli na pola padine, svanulo je. Kod kapele Trebaljevo čekao nas je p. poručnik Dreier sa svojom prethodnicom. U rano popodne izgrađena je telefonska linija do Mojkovca, gdje se sada nalazi odjeljenje za pozadin. službu Štaba Korpusa (Qu).

297 pješ. div.: 23. 12. u 17.00 časova divizija je izašla iz sastava Korpusa i potčinjena LXXXXI armijskom korpusu. Otsjek Kolašin—Mojkovac preuzela je Bobena grupa "Steyerer" (komandno mjesto Sjerogošta), koja je komandantu Korpusa bila neposredno potčinjena. Otsjek Kolašin—Mateševo preuzela je 181 pješ. div. U noći od 23 na 24. 12. kolone za snabdijevanje evakuisane su preko Mojkovca na sjever. 181 pješ. div. otpočela je 23. 12. u 17 čas. sa svojim povlačenjem sa međupoložaja na Pelevu Brijegu na liniju Duške—Jablan. Neprijatelj slijedi naše povlačenje sa oko 300 ljudi s obje strane druma kojim se oštupalo. Vatra za uznemiravanje pojedinih artiljerijskih oruđa na Vjetarniku. Namjera: zauzimanje novog prihvatnog položaja na visovima jugoistočno i jugozapadno od Pil. Marića od strane pukovske grupe 363 puka.

Bobena grupa „Steyerer“: Nije bilo borbene djelatnosti.

Nedelja 24. 12. 44

Danas je otpočelo skidanje i skupljanje linije od Jablana do Pil. Marića, tj. do komandnog mjesta 181 pješ. div., koje se sada tu nalazi. Povlačenje 181 p. div. tečg po planu. Povlačenje 363 pukov. grupe u noći od 23 na 24. 12. sa linije Pelev Brijeg na novi položaj na visovima jugoistočno i jugozapadno od Pil. Marića bez neprijateljskog pritiska. Neprijateljski napad na zaštitnič. položaj 334 fizilirskog puka s obje strane Jablana i na visovima jugozapadno od Kolašina odbijen. 24. 12. prešlo je preko mosta kod Mojkovca 820 mot. vozila. Ovim su sve korpusne kolone za snabdijevanje, sem neznatnih dijelova, evakuisane prema sjeveru.

Božić 25. 12. 44

U 21.00 čas krenuli su za Sarajevo ostali dijelovi bataljona — ešalon za snabdijevanje i radiotelegrafska stanica p. poručnika Dreiera pod komandom p. poručnika Zorna. Povlačenje 181 pješ. div. teče i dalje po planu. Preko dana pješad. vatra za uznemiravanje na međupoložaj kod Jablana. U noći od 25 na 26. 12. otstupio je 334 grenadirski puk sa linije s obje strane Jablana bez neprijateljskog pritiska i, prihvaćen od 363 pukovske grupe na međupoložaju s obje strane Pil. Marića, dobio je zadatak da posjedne novi međupoložaj na visovima jugozapadno i jugoistočno od Mateševa.

Borbena grupa „Steyerer“: Odbijen napad bandi sa 5 mitraljeza na zaprečni položaj Vojkovići—Blatina (sjeverozapadno od Kolašina). U početku živahna, docnije slabija djelatnost neprijateljskih lovačkih aviona.

26. 12. 44

Povlačenje 181 p. div. teče i dalje po planu. Međupoložaj sa obje strane Pil. Marića uveče napušten. Zaštitnice posjele novi međupoložaj kod Mateševa. Otsjek južno od Mojkovca 26. 12. u 24 časa predat LXXXXI armijskom korpusu. Namjera: prebacivanje komande XXI arm. korp. sa korps-trupama 27 i 28 12. za Sarajevo.

27. 12. 44

... i krenuli smo u 2.50 časova iz Trebaljeva. Preko Sjerogošta stigli smo u svanuće u Podbišće. Vozeći se nešto ispred kolone stigao sam u 7.15 časova kod velikog mosta preko Tare kod Mojkovca. Djelatnost aviona bila je opet veoma živahna. Na mostu kod Mojkovca nalazila se doduše protivavionska odbrana od 3. 7 i 2 cm topova kojoj je uspjelo da obori 2 lovca. Uporedo sa nama marševao je jedan bataljon crnih košulja (81) i jedan pješadijski bataljon, oba sa zaprežnim komorama. Potom smo se po drumu u serpentinama penjali uzbrdo. Pošto je drum bio zaleđen, konji su neprestano padali, napredovalo se skoro u sasvim kratkim etapama. To je bilo jedno strašno guranje. Kroz lijepu dolinu Lepešnice i Ravne Rijeke izbili smo kod Kisilice u dolinu Lima i oko ponoći stigli u Bijelo Polje. Kuće su skoro sve spaljene, djelimično i razorene. Jedno civilno lice koje sam upitao koji drum vodi za Brodarevo pokazalo nam je, vjerovatno namjerno, pogrešan put, tako da smo se uskoro našli pred nekim malim mostom preko koga nismo mogli preći vozilima i moradosmo se vratiti nazad. Po prilici u visini Nedakusa naišli smo na dijelove marš. grupe I., koja se tamo sakupljala. Pošto je drum od Bijelog Polja nadalje bio dobar i pokriven samo suvim snijegom, naredio sam zastanak...